

Jedan konkretni povijesni primjer: austrijski «klerikalizam»

Ivan Pederin

Ul. bana Jelačića 12
HR-23000 Zadar

UDK: 282:322:943/6

Izvori znanstveni rad

Primljeno: 25. studenoga 2002.

Prihvaćeno: 17. siječnja 2003.

Austrijska se carevina držala klerikalnom što nije rezultat znanstvenog istraživanja, već je to nazor koji potječe iz politike i dugo se razvikiavao u novinstvu. U ovom prilogu ispituje se i istražuje odnos Crkve i države u Carevini. Taj odnos bio je uravnotežen, Crkva je imala veliki utjecaj u društvu kao čuvarica i nadzornica javne čudorednosti, biskupi i mnogi svećenici djelovali su kao savjetnici vrhova državnog aparata, osobito početkom

XIX. stoljeća kad je valjalo suzbiti utjecaj masona i liberala koji su u Francuskoj revoluciji progonili Crkvu, a kasnije su bili nositelji protuklerikalizma. Međutim, austrijska država bila je laička, a Crkva se nije miješala u državne poslove. Vodila je ipak matičnu službu, mnogo je svećenika radilo u svim školama, ali se Sveta Stolica nikad nije miješala u unutarnje poslove Carevine.

Ključne riječi: klerikalizam, Austrija, Crkva, država, činovništvo, kler, policija, školstvo.

Austrijska carevina se smatrala policijskom, birokratskom i klerikalnom čak i u znanstvenim krugovima, osobito marksističkog usmjerenja, a to je mišljenje koje ne potječe iz znanstvenog istraživanja, nego iz politike, napose od Staljina koji je o Austriji pisao vrlo negativno u članku Марксизм и национальный вопрос.¹ Ako se izuzmu radovi Tomaša Masaryka, Ernesta Denisa, dijelom i Roberta Williama Seton Watsona, bar što se tiče Translajtanijske, međunarodno mišljenje o Austro-Ugarskoj pozitivno je i ne potvrđuje rašireno mišljenje da je ta Carevina srušena u nekoj međunarodnoj uroti.² Danas moramo priznati da nije poznato što je Austrija bila, a to neće ni biti poznato dok god bečki *Verwaltungsarchiv* ne dopusti čitanje fonda *Polizeihofstelle*. To je fond ureda koji se tako zvao i koji je poslije brojnih vojnih poraza organizirao otpor protiv Napoleona tako što je u svim okupiranim zemljama pronašao njegove neprijatelje među intelektualno vrlo kvalificiranim ljudima. Oni su predsjedniku tog ureda barunu Hagernu pisali vrlo obrazložena izvješća koja sadrže kritiku Napoleonove okupacije i njega samog. Napoleon je međunarodni masonski i liberalni mit, njegov lik

¹ Сочинения 2 (1907–1913), 1946, 323, 328, 331, 332.

² O Austro-Ugarskoj u europskoj političkoj publicistici u doba njezina nestanka spremam poseban rad. Navedeni dojam se stječe kod Dragovana ŠEPIĆA, *Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije, Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje*, I. dio, Rijeka, 1989. Šepić je pisao više memoarski i nije navodio izvore i literaturu. Ali ni Šepić nije odlučan u mišljenju da ja Austro-Ugarska žrtva međunarodne urote, pa i on navodi mnoge planove da se Austro-Ugarska spasi, iako oslabljena. Moj rad o Austriji u međunarodnoj političkoj publicistici tiska se u Godišnjaku njemačke narodnosne zajednice u Osijeku.

okoštao je u znanosti, pa proučavanje Napoleona danas ne može krenuti dalje³ dok se taj fond ne otvori.⁴

Bilo kako bilo, Austrija slovi kao katolička, odnosno klerikalna. Henry Wickham Steed opisao je austrijski klerikalizam kao jak, ne defenzivan i konzervativan, nego agresivan, pa i revolucionaran. Klerikalizam je za Steeda zloraba vjere i Crkve u političke i gospodarske svrhe.⁵

Ovdje moramo spomenuti još jednu zapreku našem proučavanju, a to su daleko raširene predrasude o isusovcima. Tako Gerald Grimm u svojoj izvrsnoj knjizi o školskoj reformi Marije Terezije⁶ vrlo mnogo kaže o terezijanskom školstvu, a vrlo malo o prethodnom isusovačkom. U njegovoj knjizi se lajtmotivski ponavlja da su isusovci silili čak da napamet uče neka latinska pravila i to je sve.

Sad smo došli do točke kad valja reći kakva je bila uloga Crkve u državnom sustavu u doba kad Crkva nije bila odvojena od države i kako se država laicizirala u Austriji što ćemo usporediti s francuskim primjerom.

Tradicionalno područje crkvene djelatnosti bila je škola, a školski sustav oslanjao se od Antike do pod kraj XVIII. st. na *Septem artes liberales* – Sedam slobodnih vještina, a to su bile, kako kaže pjesmica: *Gram. loquitur; Dia. vera docet; Rhe. verba ministrat; Mus. canit; Ar. numerat; Geo. ponderat; As. colit astra*.⁷ Ovaj sustav nije imao za svrhu obrazovati čaka za obavljanje neke profesije, već ga orijentirati u svijetu čije je središte bio čovjek, a na čelu mu je bio Bog. Ono *liberalis* – slobodan, značilo je da su to vještine dostojne slobodnog čovjeka zato što se s njima nisu mogli zaraditi novci, novci su se zarađivali mehaničkim vještinama, a to su bili zanati kojima su se bavili pučani, seljaci itd. Isusovci su proširili u doba katoličke reformacije svoj utjecaj u cijeloj katoličkoj Europi, a osobito u habsburškim zemljama, a Habsburgovci su suzbili protestante i Osmane što im je donijelo glas

³ Koliko je lik Napoleona okoštao, može pokazati simpozij Congresso sulle relazioni tra le due Sponde adriatiche. Congresso internazionale su Napoleone e l'Adriatico sotto l'alto patronato del Presidente della Repubblica Italiana 16-18 ottobre 1998. Ancona – Recanati – Loreto – Jesi, Ancona, Istituto internazionale per le relazioni adriatiche e l'Oriente mediterraneo, 1999. Isto kaže i zbornik Istituto per le Ricerche di Storia Sociale e Religiosa. Istituto Veneto di Scienze Lettere ed Arti L'area alto-adriatica dal riformismo veneziano all'età napoleonica a cura di Filiberto Agostini, Venezia, 1998.

⁴ Ovdje zahvaljujem austrijskom Ministarstvu znanosti i prometa koje mi je odobrilo sredstva za istraživanje u Beču, pa PP. Robertu Miribungu, SJ i Jerku Matošu koji su me gostoljubivo primili u Canisiushausu kad sam 2001. u tri navrata boravio u Beču zbog znanstvenog istraživanja. Moram, međutim, spomenuti i veliku neljubaznost bečkih arhivista, osobito ravnatelja tog arhiva Hlavina i arhivista dr. Romana Hansa Grögera koji su mi vrlo nerado davali građu na uvid.

⁵ The *Hapsburg Monarchy*, London, 1919, Introduction, str. XXIX. Steed je kao politički djelatnik bio u početku prijatelj Carevine, kasnije je djelovao kao njezin protivnik. Usp. Peter SCHUSTER, *Henry Wickham Steed und die Habsburger Monarchie*, Wien-Köln-Graz, 1970. Međutim, njegova knjiga o Austriji prava je pohvala Carevini. Ona je u čak 4 izdanja izašla na engleskom i francuskom između 1913 i 1919. Ako je riječ o klerikalizmu, vidi Ivan Pederin, *K pojmovima klerikalizam i protuklerikalizam, Crkva u svijetu*, 2002, XXXVII/1.

⁶ *Die Schulreform Maria Theresias 1767-1775. Das österreichische Gymnasium zwischen Standesschule und allgemeinbildender Lehranstalt im Spannungsfeld von Ordenschulwesen, thesianischem Reformabsolutismus und Aufklärungspädagogik*, Frankfurt am Main-Bern-New York-Paris, 1987.

⁷ 47. Ernst Robert CURTIUS, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern und München, 1967, 47. Autor nije dao sustavni prikaz srednjovjekovnog školstva.

katoličkih vladara. Isusovci su obrazovali djecu aristokrata, bili su ispovjednici i propovjednici na dvorovima što im je donijelo glas spletkara s mnogo dobrih veza u konzervativnim i reakcionarnim krugovima, dakako među neprijateljima Crkve, a to su u XVIII. i XIX. st. bili masoni i liberali. Oni su takve veze i imali jer je većina europskih knezova prošla kroz njihove škole.

Kršćanstvo vodi podrijetlo iz Biblije i to nije prijeporno. Međutim, Evanđelje nije nikakav zakonik, a kršćanstvo nije preuzelo Mojsijev zakonik onako kruto kako ga je islam preuzeo u šerijatskom pravu. Ono je pojednostavnilo Mojsijev zakonik u Deset zapovijedi Božjih, ali je preuzelo rimsko pravo i antičku kulturu koje nisu kršćanske. To je značilo da su europski zakonici nastali na rimskom pravu, ali ih je kršćanstvo proželo duhom Evanđelja. To je bila zadaća sveučilišta koje je od srednjeg vijeka djelovalo otprilike kao vrhovni sud, pa bi se parničari koji se nisu mogli složiti obraćali sveučilištu u Parizu, Bologni ili Padovi da presudi. Kršćanstvo je prožimalo gospodarstvo, stvorilo je načela trgovine i novčanog prometa, bankarstva, prva suvremena banka bila je rimska banka *Banco di Santo Spirito*, prototip kasnije *Bank of England*,⁸ ono je proželo pravni sustav tako da je u pravo uvelo pojam pravednosti i čudorednosti koji su potjecali iz kršćanstva, raspravljalo je o tome što je pravedni rat, a što ne, kad i u kojoj prilici kršćanin smije ubiti čovjeka i sl. Brak, bračna čudorednost i odgoj djece bili su u nadležnosti Crkve. Papa se držao kao nadređena vlast svjetovnih vladara, što nije bilo u skladu s Djelima apostolskim koja vide kršćane kako se pokoravaju vlasti, čak i onoj koja nije kršćanska. Dakako, papin primat u kršćanstvu bio je mnogo više diskutabilan nego Mojsijev ili Muhamedov primat. Kršćanstvo je prema tome bilo čvrsta politička zajednica u kojoj se vlast dijelila između Crkve i države, ali ta dva pola nikad nisu srasla, čak ni u istočnom kršćanstvu na onaj način na koji je funkcionirala islamska država u kojoj nema pojma svjetovnosti i crkvenosti, a nema ni Crkve.

Taj savez došao je u pitanje u XVIII. st., pa se država odvaja od Crkve tijekom XIX. st. Tu se opažaju dva uzora – francuski i austrijski. U Francuskoj je još u XVII. st. Blaise Pascal u *Les Provinciales* kritizirao i napadao isusovce s jansenističkih polazišta i to baš način na koji su oni djelovali na razvijanje pravnih normi i shvaćanja. Pascal (koji je ipak umro kao katolik) pisao je polemički, a njegov način prihvatio je Voltaire i drugi. Vrhunac je dosegnut u Francuskoj revoluciji koja se prema Crkvi odnosila surovo i nasilno.⁹

U Austriji su prije nego u Francuskoj počele reforme Marije Terezije i Josipa II. Do tada su austrijske zemlje, a to su bile kraljevine, kneževine, vojvodstva, grofovije itd. imale vladara, koji je bio vrhovni vojni zapovjednik, vrhovni poreznik i šef uprave, Crkva je djelovala na naprijed opisani način. Taj sustav imao je svoje nedostatke. Pravni sustavi bili su tradicionalni i mjesni, vojska je otprilike bila privatna vojska vladara, bila je plaćena, a rat je bio financijsko poduzeće. Uprava paternalistička i neuka, pa je i porezni sustav bio neučinkovit, opleten povlasticama svake vrste koje su potjecale iz

⁸ Ivan PEDERIN, *Jadranska Hrvatska u povijesti starog europskog bankarstva*, Split, 1996.

⁹ Francuzi su npr. za okupacije Dubrovnika 1806–1813. crkve pretvorili u skladišta i konjušnice. Ivan PEDERIN, Putni dnevnik cara Franje I. o Dubrovniku (1818 g.), *Analitički Zavod za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku*, 1979, 17, 431–463.

tradicije. Reforme su značile sljedeće: škola služi zato da obrazuje činovnike koji će raditi, a ne filozofirati. Pravni sustav obnavlja se donošenjem suvremenog zakonodavstva, na temelju kojeg novo obrazovano činovništvo skuplja porez. Grofovi, vojvode i knezovi nisu više vrhovni vojni zapovjednici, vojska se podvrgava caru. Upravne jedinice nisu više grofovije ni kneževine, već okruzi unutar tih grofovija i kneževina.

Te reforme, kao što znamo, nisu uspjele, Austrija je doživjela niz vojnih poraza protiv Napoleona, ali je onda nastavila s postupnim reformama. U Francuskoj su se stvari razvijale drugačije. Nova država nastala iz Revolucije bila je naglašeno protuklerikalna, ali je Napoleon uveo političku policiju otprilike kao zamjenu za Crkvu. Roman o toj političkoj policiji, njezinoj sprezi s kriminalom i naglom opadanju čudorednosti u laičkoj državi napisao je Balzac, to je *Sjaj i bijeda kurtizana*. Austrija je također uvela političku policiju koja se učinkovito suprostavila Napoleonu, ali nije bila protuklerikalna i nije progonila Crkvu. Za razliku od protuklerikalne francuske masonerije, austrijska masonerija to nije bila.

Kraj ove rasprave treba pokazati ulogu Crkve u Austriji.

Spisi *Polizeihofstelle* pokazali su da je Austrija za onih sedam godina francuske vlasti u Ilirskim pokrajinama našla vrlo mnogo saveznika u tim pokrajinama i to poglavito među intelektualcima i baš među svećenicima koji su postali glavni savjetnici te političke policije. Sve ovo zvuči vrlo ružno, ali nije ružno i mi moramo reći da se Hrvatska kao suvremena nacija ne može ni zamisliti bez mišljenja i djelovanja Maksimilijana Vrhovca, Andrije Dorotića i Innocenza Čulića. Čulić je, npr., izradio nacrt ustroja suvremene nacije u Dalmaciji s osnivanjem knjižnica, arhiva i časopisa, bez njega ne bi bila mogla izaći *Zora dalmatinska*.¹⁰

Austrija je u XIX. st. bila suvremena laička država koja nikad nije ulazila u sukob s Crkvom na onaj način na koji je to činila francuska ili talijanska, država pa sada moramo nešto reći o položaju i ulozi crkve u toj državi pri čemu valja osobito voditi računa o moru kleveta usmjerenih protiv Crkve na tom području. Te klevete vezuju se obično uz pojmove kao što je politička policija, cenzura i sl.

Svećenici su u Austriji bili profesori u većini škola, do kraja Austrije među profesorima bilo je mnogo svećenika od osnovne škole do sveučilišta. Na taj način oni su kršćanski proželi društvo. Svjetovni svećenici imali su pristup u Casino, a to je bilo okupljalište obrazovanih.¹¹ U Casino su imali pristupa svi činovnici, svi ljudi s austrijskom plemićkom diplomom, svi ljudi s austrijskom sveučilišnom diplomom, časnici, svi dijecezanski svećenici, ali ne redovnici. Ako je netko bio grof, to je bila znatna prednost, ali on ipak nije mogao biti ništa ako nije bio obrazovan. Casino je bio takav klub

¹⁰ Vicko KAPITANOVIĆ, *Fra Andrea Dorotić (1761-1837). Il suo tempo, la sua attività e il suo pensiero*, Romae, 1978. Ivan PEDERIN, Uloga Innocenza Čulića u gospodarskoj, kadrovskoj i socijalnoj politici nove vlasti u Dubrovniku (1806-1818), u: *Dubrovnik*, 1989, 32/1-2, 12-51. Ovdje moram istaknuti teškoće koje sam imao pri objavljivanju ovog i drugih radova o Innocenzu Čuliću; te teškoće mogu veoma podsjetiti na teškoće u bečkom Verwaltungsarchivu. Moj članak o Čuliću u HBL nije tiskan, tiskan je redakcijski članak koji opisuje Čulića kao starinara, sakupljača starih knjiga i rukopisa. Čulić je to svakako bio, ali Čulić je bio čovjek kojeg je gubernij u Zadru pitao za savjet kad god je trebao donijeti važniju odluku.

¹¹ Ivan PEDERIN, Državno sunce nad kazalištem i zabavnim životom u Dalmaciji (1825-1865), u: *Dubrovnik*, nova serija, godište 1998, IX/1, 405-432.

obrazovanih i u tom klubu nije bio neznatan utjecaj svećenika koji se pored svega odnosio na čudorednost. Tako rastavljena žena nije mogla doći u Casino, ni udata žena koja je imala ljubavnika nije mogla doći, a ako je došla moglo joj se dogoditi da bude udaljena. Casino je pored ostalog bilo mjesto kamo su majke dovodile svoje kćeri da im nađu muža. Dakako, sve to zbivalo se pod okom svećenika koji su u svemu tome imali što reći, a njihova se riječ u tim stvarima slušala. Predstavnici mjesne vlasti (to se u slengu austrijskog činovništva nazivalo *landesfürstliche Behörde*) upitali su npr. biskupe je li umjesno da Casino bude otvoren do pola noći umjesto do 22 sata kao dotada. Može se zamisliti što su biskupi odgovorili. U to doba par koji nije bio vjenčan nije mogao živjeti u istom stanu niti odsjesti u istoj sobi u hotelu; ako bi se to dogodilo došla bi policija. Nadahnuće za to načelo valja svakako tražiti u Crkvi. Tu se, dakle, vidi sukladnost djelovanja Crkve i policije što kompromitira Crkvu, o čemu će biti riječi kasnije.

Svećenici su bili cenzori. To također zvuči odiozno. Pa ipak, glavni zahtjev cenzure, književne i kazališne, bio je zahtjev za kakvoćom književnog djela koje sada ne služi samo zabavi kao mnoga djela do XIX. st., već treba odgajati naciju, odnosno njezin viši sloj.¹² Cenzura je ustrojila sloj obrazovanih koji čita i čitat će. Cenzura nije, dakle, ni izdaleka onakva kakvom su je opisali pisci, ona se vrlo malo razlikuje od onoga što se danas naziva recenzijom, npr. u HAZU. Svećenici su, dakle, znatno djelovali u društvu i u kriterijima. Navedeni propis cenzure zabranjuje da se tiskanicama napada crkva i vjera, da se piše po socinijanističkim načelima, da se zlonamjerno kritizira državna vlast. Pa ipak, ta književnost XIX. st. u kojoj su, kako vidjesmo, znatno sudjelovali svećenici, nije »klerikalna«, ona odgaja čovjeka da bude građanin; vjera i kršćanski moral prihvaćeni su, smatraju se nečim što se samo po sebi razumije, ali se nikako ne nameće.

Svećenici su obavljali matičnu službu. U krštenicu je ulazilo je li tko rođen u braku ili izvan braka, ako je tko rođen nekoliko mjeseci nakon što su mu roditelji sklopili brak, to je ulazilo u krštenicu, a isto tako i ako su roditelji sklopili brak nakon njegova rođenja. Sve to su bili elementi koji su čovjeka u građanskom životu diskvalificirali ili dijelom diskvalificirali. Ovdje valja spomenuti teškoće sa Židovima jer oni sklapaju brak s dva svjedoka i bez rabina, pa je valjalo misliti kako će se ti brakovi priznati kao zakoniti. Primanje sakramenata bilo je obvezatno (vidi povijest Drvenika). Tu se uloga svećenika isprepliće s ulogom policajca. Ako je tko štogod učinio, onda se tražilo u sudbenim registrima da se vidi je li kažnjavan. Svećenika se pitalo je li zakonit ili nezakonit, kakav je njegov spolni moral i dr.¹³ Ljudi koji su

¹² Vorschirft für die Leitung des Censurwesens und für das Benehmen der Censoren in Folge a.h. Entschließung vom 14. September 1810. erlassen, Državni arhiv u Zadru, sv.35, br.1122/p. Ivan PEDERIN, Odnos austrijske cenzure prema evropskim književnostima, filozofiji, novinstvu i političkoj ideologiji, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, 1984, 32/II, 201–228; isti, Utjecaj austrijske cenzure na prodaju, širenje i reklamiranje knjiga (1810–1848), u: *Bibliotekarstvo*, Sarajevo, 1985, 31, 23–33; isti, Dalmatinski pisci, urednici i čitatelji u očima austrijske cenzure, u: *Dubrovnik* (1987), 1988, 31/3–4, 5–22. Isti, Austrijska cenzura od 1810 do 1848. i njezin utjecaj na razvitak knjižnica u Dalmaciji, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, Zagreb, 30(1987), 1989, 19–44. Isti, Die Nationalisierung, Industrialisierung und Kommerzialisierung der Literatur der habsburger Monarchie, *Riječ*, 2002, VIII/1.

¹³ Više o položaju i poslu seoskog župnika Ivan PEDERIN, *Povijest otoka Drvenika, Hrvatska obzorja*, 1999, VII/2–4, 371–392, 661–690, 897–926. Svećenici su izdavali

tražili neke potpore na studiju ili zbog nesposobnosti za rad prilagali su svojim molbama i svjedodžbu o moralnom vladanju od svog župnika. Ovdje valja još nešto reći o odnosu svećenika i političke policije koja se u Austriji zvala *die k. k. Höhere Polizei – dakle c. k. viša policija*. Ta policija bila je, kako smo naprijed istakli, organ borbe protiv Revolucije i bila je neobično oprezna u doba restauracije, bila je skrupulozna i rado je odbijala. To se promijenilo poslije 1832. kad je policija dopustila, pače i promicala umjerenu i postupnu liberalizaciju.¹⁴ Austrija ipak nikad nije bila liberalna i imala je uvijek slab parlamentarizam, ali je bila sređena i naprednjačka pravna država. Politička policija se bar do 1860. negativno odnosila prema liberalima i tu se uvelike oslanjala na svećenstvo i Crkvu. Poslije kritika suvremene države i liberalizma u filozofiji, književnosti i publicistici XX. st. ovo ne možemo previše zamjeriti ni Crkvi ni političkoj policiji. To se može zamjeriti Crkvi. U njezinu obranu možemo istaknuti strah od rata poslije pada Napoleona, a i karakter političke policije koja nije bila isto što i politička policija totalitarnih država u doba masovnih progona. Austrija bar u XIX. st. nije poznavala logora, ali je političke nepodobnike običavala konfinirati u nekom gradu. Takav nepodobnik morao bi se jednom tjedno javljati policiji, a od policije bio dobio i potporu da ima od čega živjeti. Ni jedna religija ne bavi se samo onosvjetskim životom već i ovosvjetskim kao pripremom za onaj svijet. To znači da su na Crkvu djelovali politički sustavi i razdoblja.

Djelatnost Crkve i policije preplitala se. Ako je tko loše živio, pio, zlostavljao obitelj, imao ljubavnicu o tome se pitao župnik, međutim, takva izvješća pisala je i policija, a Austrija je od prosvjetiteljstva imala tradiciju pisanja takvih *Conduitenlisten* koje su se pisale kad je trebalo unaprijediti nekog časnika ili činovnika. Međutim, ako je tko bio mason ili liberal, tada se isto pitao župnik za mišljenje, jer to je zanimalo policiju. U Austriji je u nekim razdobljima, osobito poslije Napoleonskih ratova, bilo politički diskriminiranih ljudi.¹⁵

Valja, napokon, nešto reći o političkoj policiji. Političke policije bilo je na ovaj ili onaj način oduvijek.¹⁶ Austrijska politička policija nije bila ideološka, bila je intelektualizirana, umjela je okupiti intelektualce slično kao i Napoleon čije je armije pratio stožer stručnjaka da procijene knjige i umjetnine što će se pokrasti u okupiranim zemljama.¹⁷ Tako su nastali Louvre i Nacionalna biblioteka, kao djelo tih stručnjaka, odnosno oni su djelo Napoleonove policije. Austrijska policija nastala je iz potrebe da državna vlast zna što se zbiva u zemlji i inozemstvu. U tome tajna policija

Attestato di moralità ako je netko tražio namještenje i sl., svjedodžbe o siromaštvu ako je starac ili student tražio neku potporu, jer onda nije bilo socijalnog osiguranja.

¹⁴ Ovdje valja istaknuti Henryja A. KISSINGERA, *Metternich. Castlereagh and the Problems of Peace 1812–1822*, Boston, 1973. Kissinger ne opisuje Metternicha kao reakcionara, već kao reformista koji je bio za oprezne i pažljivo odvagane reforme. Zanimljivo je kako talijanski iredentist i kasniji fašist Mario ALBERTI opisuje Metternicha u djelu *Irredentismo senza romanticismi*, Trieste, 1936, 327, opisuje Metternicha kao velikog državnika i pobjednika Napoleona. Metternich je uživao nepodijeljene simpatije u svoj Europi, kojima se nisu pridružili jedino pruski i sardinijski kralj.

¹⁵ Ivan PEDERIN, Slobodno zidarstvo u Dalmaciji do 1839. godine, *Encyclopaedia Moderna*, 1992, 4/40, 13; isti, Političko nezadovoljstvo Hrvata, Srba i Talijana za Bachova apsolutizma u Dalmaciji, *Kolo*, 1993, III(CLI)/9–10, 841–864.

¹⁶ Vidi npr. Paolo PRETO, *I servizi segreti di Venezia*, Padova, Milano, 1994.

¹⁷ Ovo doznajem od Aleksandra Stipčevića.

obavlja posao sličan novinstvu, ona je servis krune, a vladar je u Austriji bio Božji pomazanik, apostolsko veličanstvo koje se nije moglo svrgnuti. Takvu policiju prožimao je, dakako, duh pobožnosti koji je slijedio iz oslonca u Crkvi. Ako je vlast nešto što se može osvojiti ili svrgnuti, kao što je to bilo u Francuskoj, politička policija laća se spletki, vezuje se čak s kriminalom i postaje amoralna, pravi prevrate. Takvu policiju opisao je Balzac u spomenutom djelu. Ta policija pravi spletki i smicalice da osvoji vlast, ona postaje snaga iznad države. Spletki i amoralnost političke policije još su gore u diktaturama XX. st. koje su u pravilu imale bolju vojsku i policiju od demokratskih zapadnih država.

Temeljni problem XIX. st. bio je sukob austrijske političke policije s masonerijom koji počinje u doba Napoleonskih ratova. Kad bi Napoleon osvojio neku zemlju, on je odmah potražio masone i povjerio im upravljanje tom zemljom. To se dogodilo i u Dalmaciji. Austrijska policija našla je onda agente koji nisu bili masoni, a među njima je bilo svećenika i vrlo umnih glava kakvi su bili Innocenz Čulić i Andrija Dorotić koji su se znali učinkovito suprotstaviti Napoleonu, organizirati ustanak tako da Austrija 1813. nije trebala više negoli dati oružje ustanicima, točnije čitavom narodu koji je ustao prognati Francuze. Ti agenti koji su digli narod napisali su u svojim izvješćima barunu Hagernu vrlo dobro osnovanu kritiku Napoleona i francuske okupacije. Poslije rata Austrija je progonila masone, a masonerija u Austriji nikad nije bila dopuštena, ali je bila dopuštena u Mađarskoj. Bitno je u svemu ovome da su obje suprotstavljene političke policije, francuska i austrijska, našle intelektualce da im budu saveznici i savjetnici. Crkvi se tu može prigovoriti takav savez, ali valja odmah dodati da je Katolička crkva kroz dva tisućljeća propovijedala Evanđelje u vrlo različitim zemljama i povijesnim razdobljima koja su na nju ostavljala traga.

Austrijska policija nije uvijek bila nježna, to nije ni jedna policija. Smaknuća su početkom XIX. st. još bila javna, no to se odnosilo na zločince. Tamnovalo se u tvrđavi Spielberg kraj Brna u tamnim ćelijama, na slami sa štakorima i u okovima. Ljudi su ležali godinama u Spielbergu prije nego bi bili osuđeni, ako bi uopće bili osuđeni. Međutim Spielberg nije mogao primiti ni izdaleka onoliko uznika koliko su ih u tamnom XX. st. primili logori. Poslije 1850. Austrija gradi suvremene tamnice kakve se grade i inače u Europi. Političkih emigranata je bilo, ali vrlo malo, politički protivnici bili su pod prismotrom i nisu se ugodno osjećali, kako naprijed vidjesmo, politički sumnjivci nisu odlazili u logore, logori, genocid i masovni progoni izum su tamnog XX. st.¹⁸ Oni bi bili konfinirani u nekom udaljenom mjestu Carevine gdje bi dobivali potporu da imaju od čega živjeti. Tu su, dakako, bili pod prismotrom.¹⁹ O ubojstvima, premlaćivanjima i torturi ništa se ne zna. Viša policija znala je sve što se zbiva u Europi, Americi i na Bliskom istoku, osobito što rade liberali i emigranti, ali se ništa ne zna o ubojstvima političkih protivnika. Naprijed smo utvrdili da je politička državna vlast djelovala na Crkvu, a sad se moramo zamisliti i pitati nije li i Crkva djelovala na državnu vlast, nije li je humanizirala i zamisliti se nad općim i dramatičnim padom javnog i privatnog čudoreda u naše doba kad je Crkva istisnuta iz javnog života. Ovdje, napokon, valja reći da se u spisima

¹⁸ Prve logore ustrojili su Englezi u Burskom ratu 1904. Prvi genocid izvršili su Turci nad Armencima 1915.

¹⁹ U slengu policije to se nazivalo *invigilieren*, sumnjivac je bio *bedenklich*.

austrijske policije u zadarskoj pismohrani²⁰ nema traga korupciji, bar ne u XIX. st. Čudorednost i stega društva bili su onda vrlo čvrsti, a pri tome se policija brinula o stezi, a Crkva o čudorednosti.

Vlast, činovništvo i politička policija bile su u Austriji laičke, a Crkva se nije rado miješala u politiku. Međutim, u toj vlasti bilo je vrlo mnogo katolika, kakav je npr. bio obnovitelj modernog austrijskog školstva grof Leo Thun. Crkva je moralno prožela državni aparat i javnost, trvenja Dvora i Svete Stolice jedva da su poznata, ali je Beč 1870. ipak otkazao Konkordat, jer je položaj pape prema biskupima ojačao. Jednom je država pokušala uvesti građanski brak, ali se odmah povukla (o tome u Povijesti otoka Drvenika). Beč je stavio veto na izbor kardinala Mariana Rampolle za papu zbog njegovih sklonosti liberalizmu. Poslije svega može se reći da su odnosi Beča i Svete Stolice bili bolji nego odnosi s bilo kojom drugom europskom državom, a Austrija je bila uzor katoličke Carevine.

Pa ipak, još za Marije Terezije vodeću ulogu u organizaciji znanstvenih prilika imao je Gerhart van Swieten, vladaričin osobni liječnik, koji je bio protestant. Osim katoličke većine u Carevini su još živjeli grkokatolici, pravoslavci, evangelici, kalvinisti, Židovi, Jermenci i muslimani. Ni u jednoj europskoj zemlji nije bilo više vjerskih zajednica. Pa ipak, trvenja među njima nisu poznata. Židovi, a njih je u Austriji bilo vrlo mnogo, bili su vrlo utjecajni u trgovini, bankarstvu, industriji, novinstvu i književnosti i to je bilo moguće u katoličkoj i «klerikalnoj» Carevini. Mi, međutim, moramo napomenuti diskriminaciju katolika u Engleskoj, progone u Njemačkoj za *Kulturkampfa*, pa u Rusiji. Sve te vjerske zajednice sudjelovale su u upravljanju državom na način sličan Katoličkoj crkvi. K tome se u Austriji govorilo ili je bilo u upotrebi oko dvadeset jezika i svi su ti jezici dobili svoj pisani oblik, novine, škole, sveučilišta i sl. Nije poznato postoji li tiskana romska književnost ili novinstvo, ali nije poznato ni da bi Romi to tražili i da bi imali ljude kadre pisati. Austrija je u tom pogledu bila uzor vjerske i nacionalne snošljivosti i u tom pogledu može podsjetiti na današnju Europsku zajednicu, dapače, čini se da su ti problemi u Austriji bili bolje riješeni, osobito jezični.

Pa ipak, ostaje dojam da je Austrija bila etatistična, zaostala i nedemokratska i to se ne da zanijekati, parlamentarizam je u Austriji bio slab, reforme i demokratizacije dolazili su odozgo i tek ono što je došlo po državnoj inicijativi uzimalo se ozbiljno i prihvaćalo, oporba je imala slabe korijene u Austriji. Ovaj umjereni državni pritisak prihvaćao se nekako dobrohotno i rado jer je jamčio neku stabilnost i sigurnost. Vlast ipak nikad nije donosila odluke preuranjeno, nikad bez dugog i cjepidlačnog savjetovanja s biskupima, uvijek je čekala i oklijevala prije nego što bi donijela neke mjere koje bi se donosile u zakašnjenju za Europom, odatle dojam da je bila zaostala. Tu se opet zamjećuje utjecaj Crkve i njezine bliske veze s državnom vlašću. To je, međutim, značilo da je ta vlast bila državna bilo ona kršćanska, katolička, pravoslavna, muslimanska itd., ali da su moral i čast bili imperativ javnog života. Policija nije bila isprepletena s kriminalom, političar se nije mogao obogatiti od političke djelatnosti, čovjek

²⁰ Tu su spisi Više policije dostupni znanstvenoj javnosti koja ih na žalost ne čita. Ti spisi su vrlo vrijedni jer je Zadar bio centar međunarodne špijunaže. U njima nigdje nema traga o korupciji. Međutim, korupcija i te kako proviruje iz mletačkih spisa u toj istoj pismohrani. Vidi Ivan PEDERIN, Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797), u: *Dubrovnik*, 1990.

koji je kažnjavao ili je živio u prilježništvu nije imao izgleda u politici i javnom djelovanju, činovničke i javne službe nisu mu bile dostupne. Laicizacija i ateizacija države u XX. st. donijele su dramatičan pad javnog morala, politizaciju kriminala i kriminalizaciju politike od koje nije ostala pošteđena ni Austrija, bar ne u prva dva desetljeća XX. st.

Austrijska snošljivost prema vjerama i jezicima uvijek djeluje sporo, tromo, letargično, naprosto konzervativno. Konzervatizam je tih, letargičan, konfuzan, inkohherentan, neartikuliran, defenzivan, želi očuvati staro, temelji se na nepostojećim činjenicama i povijesnim podacima, vlast potječe od nadindividualnog izvora.²¹ Austrijska tolerantnost ima po svemu korijen i učiteljicu u Katoličkoj crkvi koja, ima kao ni jedna druga vjerska zajednica na svijetu, iskustva u ophođenju s raznim narodima i kulturama. Austrijski konzervatizam je carski patrijarhalan i vezan uz carevu osobu; to je liberalni konzervatizam, nije za revoluciju, ali jest za slobodu i jednakost.²² Međutim, ovaj carsko-patrijarhalistični konzervatizam svakako je kršćanskog podrijetla, car je bio kršćanski vladar, i on je svakako odgovarao liku takvog vladara koji je otac svojim podanicima, Božji pomazanik, milošću Božjom car, kralj, apostolsko veličanstvo itd. Prema spomenutom Albertiju, Franjo Josip bio je čovjek koji nije mrzio ni volio, već je odobravao ili osuđivao. Bio je gorljiv kao visoki činovnik i discipliniran kao vojnik. Nije bio naklonjen književnosti i umjetnosti, u kazalište je odlazio zbog dužnosti. Bio je pobožan bez bigoterije, nije dopuštao da mu se svećenici miješaju u državne poslove, papa se nikad nije miješao u unutarnje poslove Carevine. Nije imao predrasuda prema nekatolicima, pa su ga blagoslivljali katolički biskupi, pravoslavni episkopi, pastori, rabini, muftije i imami. Bio je rezerviran prema uljudbenoj ulozi Nijemaca u Carevini.²³

Možemo zaključno reći da je Austrija bila laička, da je odvojila Crkvu od države, ali nije bila protuklerikalna kao Francuska i Italija, već je od biskupa tražila savjeta, a Crkva i kršćanstvo proželi su njezino društvo i državni aparat; čudorednost je bilo javno pitanje, što danas više nije, pa bilježimo znatan pad čudorednosti uopće. Pogriješili bismo ako bismo kazali da je kršćanstvo bilo austrijska državna ideologija jer je ideologija (primitivna) intelektualna operacija, otprilike vulgarizirana filozofija, dok je vjera izraz Milosti. Abraham nije bio nikakav intelektualac, ali je bio čovjek Milosti kojem se obraćao Svevišnji.

Prije negoli završimo, valja istaknuti da je Katolička crkva u Carevini bila udaljena od njemačkog nacionalizma koji je ustao protiv nje s pokretom *Los-von-Rom*, ali je bila bliža Slavenima. Njemački svećenici bili su konzervativni, ali ne agresivni u toj konzervativnosti; slavenski svećenici, osobito niži, bili su nacionalno usmjereni.²⁴

²¹ F. J. C. HEARNSHAW, *Conservatism in England. An Analytical, Historical, and Political Survey*, London, 1933, 7–8, 29 i sl.

²² Johann ALTMAYR-BECK, *Der Konservatismus in Österreich*, München, 1859, 13 i 57.

²³ M. ALBERTI, *op. cit.*, str.226–227.

²⁴ Oskar JÁSZI, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, Chicago, 1919, 157.

Summary

A concrete historical example: Austrian “clericalism”

The Habsburg Empire was branded as clerical but this qualification is a result of political considerations rather than any serious study. In examining this question, the author first defines the meaning of clericalism. Then he describes the position of the Church in that old European state. The Church used to cooperate with state authorities to help ensure social and political order. That changed after the Enlightenment. In the Habsburg Empire, the Church retained its control of marriages and vital statistics. Schools were state-owned except for the bishop's seminaries, but many priests taught in these schools and bishops were consulted by state authorities on most matters concerning public order and morality (so, for instance, an unmarried couple was not allowed to live in the same household). The state authority was secular and separated from the Church, but it was Christian and not anticlerical as it was in France and Italy. The Church strongly influenced the public morality but not political decision-making. Just to mention the fact that in the Empire eight religious communities lived peacefully, that the Jewish community of the Empire was among the strongest in Europe and that the considerable Jewish influence in the press, literature, banking, industry and trade was not opposed by the Church. Indeed, the Empire may well be considered a multicultural model worth emulating and this model has not yet been surpassed.